

Міністерство освіти і науки України
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка
Луганський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
Луганська обласна організація Української спілки краєзнавців
Луганське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта»
імені Тараса Шевченка
Луганський відділ Українського Географічного товариства
Газета «Краєзнавство. Географія. Туризм»

ПРИРОДНО-ТЕРИТОРІАЛЬНІ ТА СУСПІЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНІ КОМПЛЕКСИ РЕГІОНІВ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ, СТАН, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

*Матеріали
Всеукраїнської науково-практичної конференції,
присвяченої
70-річчю від часу утворення Луганської області*

*27 – 29 травня 2008 року,
м. Луганськ*

Луганськ
«Альма-матер»
2008

УДК 911.001
ББК 65.04
П 77

П 77 Природно-територіальні та суспільно-географічні комплекси регіонів: історія формування, стан, проблеми, перспективи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю від часу утворення Луганської області. 27 – 29 травня 2008 р., м. Луганськ / Відп. ред. Ю. О. Кисельов. – Луганськ: Альма-матер, 2008. – 199 с.

Редакційна колегія:

доктор геогр. наук П. Г. Шищенко,
доктор геогр. наук Г. І. Денисик,
доктор геогр. наук А. І. Доценко,
кандидат геогр. наук, доктор пед. наук Л. І. Зеленська,
доктор геогр. наук С. І. Іщук,
доктор геогр. наук Ж. М. Матвіїшина,
кандидат геогр. наук О. О. Кисельова,
кандидат геогр. наук Ю. О. Кисельов.

У збірнику висвітлено актуальні проблеми досліджень природно-територіальних та суспільно-географічних комплексів України, а також суміжних регіонів Російської Федерації. Окремі статті присвячені питанням теоретичної географії та методики викладання географії.

УДК 911.001
ББК 65.04

Тексти подаються мовою оригіналу
та в редакції авторів

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 25.04.2008 р.)*

© Колектив авторів, 2008
© Альма-матер, 2008

I. ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

Шищенко П.Г., Олійник Я.Б., Дмитрук О.Ю. Діяльісний підхід у розвитку вищої базової географічної освіти в Україні	3
Денисюк Г.І. Регіональні природничо-географічні дослідження	8
Доценко А.І. Проблеми географічного українознавства у контексті українізації поселень Донбасу	9
Зеленська Л.І. Сценарій підготовки екскурсиводів в регіоні (на прикладі Дніпропетровської області)	11
Іщук С.І., Гладкий О.В. Особливості застосування концепції твк та промислових кластерів при дослідженні промислово-агломераційних утворень	12
Ковальчук І.П., Євсюков Т.О. Геоінформаційно-картографічне моделювання соціально-економічних проблем землекористувань	16
Матвійшина Ж.М., Пархоменко О.Г. Палеопедологічні дослідження захисного валу раннього залізного віку на Черкащині	19
Немець Л.М., Вірченко П.А. Суспільно-географічний аналіз підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів у Харківській області за роки незалежності	23
Сивий М.Я. Методологічні підходи до вивчення мінерально-сировинних ресурсів	26
Толчів О.Г. Етапна еволюція географічних парадигм: землеопис –землезнавство – конструктивна географія – планування територій	29
Єфіменко В.І., Слоньова Т.І. Луганщина: 70 років соціально-економічного розвитку	30

II. ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Белоусова Н.В. Сучасна водогосподарська ситуація в Луганській області та проблеми водокористування.....	33
Бондаренко Ю.Г. Історичні аспекти створення і дослідження природно-заповідних об'єктів	34
Василенко Т.А. До історії вивчення мінерально-сировинної бази Кривбасу	37
Галамай Ю.С. Способи відновлення териконівих ландшафтів	40
Исаева Р.Я., Курдюкова О.Н. Охрана лекарственных растений Луганской области	41
Кармазиненко С.П. Макро- і мікроморфологічні особливості чорноземів звичайних південних в межах степової зони України	42
Кисельова О.О. Геологічні чинники розвитку яружної ерозії на Донецькому кряжі	45
Кисельова О.О. Інформаційний потенціал топографічних карт для вивчення яружної ерозії	47
Кисельов Ю.О., Пічугіна І.В. Еколого-економічне районування території Донбасу у світлі сьогодення	48
Кокус В.В. Внесок краєзнавчих осередків Поділля у розвиток зоологічних досліджень краю в 20-х-30-х роках ХХ ст.	50
Конопов Ю.И., Лопатина Е.Ю., Марушкевич М.Т. Ювенилизация земной поверхности и ее значение	53
Крамчанников Н.Н. Геоэкологические проблемы Белгородского водохранилища в условиях антропогенного пресса и основные пути оптимизации его природопользования	55
Лобанова Н.А. Природно-экологические закономерности развития равнинно-степных ландшафтов Волгоградской области	58
Нейман А.М. Методика складання атласу хмар	60
Совгіра С.В., Берчак В.С. Урочище „Княгиня”: просторово-часовий аспект	61
Талах О.В. Гіпсографічна крива Луганської області	62
Удовиченко Н.И. Местонахождения палеогеновых позвоночных Луганской области 63	
Чеболда І.Ю. Потенціал лісових ресурсів сталого розвитку	66
Седов С.А. Перспективи розвитку краєзнавчого туризму в Луганській області	69

III. СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Аляев В.А., Аляева О.Е. О роли населения в хозяйственном развитии Волгоградской области в конце XIX-XX вв.	71
Афанасьев О.Е. Концептуальні засади дослідження топонімічної атрактивності території міста	74
Барановський М.О. Депресивність промислових регіонів (на прикладі Луганської області)	76
Бацманова Л.С. К вопросу об эффективности реструктуризации угольной отрасли в старопромышленном регионе – Луганщине	79
Васильева Л.Д., Молодецкий А.Э. Сергеевка и Албена: сравнение рекреационного потенциала курортов Украины и Болгарии	81
Воловик Л.М. Суспільно – географічні дослідження впливу столиці на периферійні райони	84
Гененко И.А., Корнилов А.Г., Пирогова И.В. Оптимизация общественного природопользования сельских населенных пунктов Белгородской области (на примере с. Зинаидино Ракитянского района)	87
Грицюк Д.Ю., Бугай Ю.О. Суспільно-географічні аспекти реалізації регіональної політики у форматі досвіду держав ЄС	89
Гринюк Т.А., Молзовий А.А. Маркетингово-географічні дослідження як новий науково-прикладний напрям суспільної географії	90
Деточенко Л.В. Особенности развития международного туризма в Африканском регионе	91

	Єфименко В.І., Фетисова Н.М., Михайличенко А.І. Регіональний аналіз стану здоров'я населення (на прикладі Краснодарського регіону)	94
	Заваріка Г.М. Трансформація сільського розселення населення Луганської області	96
	Зуб Л.В. Шляхи подолання депопуляції населення у регіоні (на прикладі Тернопільської області)	98
3	Кисельов Ю.О. „Нова географія” Е. Банзе та геософія А. Піскозуба: спроба порівняльного аналізу	100
8	Ковальова Є.М. Деякі аспекти стану здоров'я населення Донецької області	101
9	Кононов Ю.И. Значение территориальной организации для контроля и регулирования состояния природно-производственных систем Донбасса	103
11	Корнус А.О., Корнус О.Г. Демографічний потенціал Луганської області та його частка у демографічному потенціалі північно-східного регіону України	104
12	Кошелюк В.А. Проблеми соціально-економічного розвитку промислових областей України, як відображення недосконалої функціонально-територіальної структури господарства	107
16	Кузищин А.В. До питання періодизації соціально-географічних досліджень в Україні	108
19	Літинська О.М. Функціонування регіонального ринку продовольчих товарів	110
	Логвин М.М. Сучасна демографічна поведінка населення та духовне середовище	112
23	Макогон А.Е. Современные проблемы функционирования предприятий угольной промышленности в Луганской области (на примере шахты «Красный партизан»)	116
26	Мариняк Я.О. Розвиток та сучасний стан готельного бізнесу в Україні	119
29	Мартынюк А.А., Мартынюк А.М. Международный туризм в системе внешнеэкономических связей	122
30	Магросов В.Д., Гаврюшенко Г.В. Проблеми визначення критеріїв депресивності територій	125
	Мельник І.Г., Гасвеська Н.С. Демографічні фактори внутрішньорегіональної диференціації бідності в Луганській області	128
33	Микитюк В.М. Сільська місцевість: суть та основні чинники розвитку	131
34	Молодцовский А.Э., Царук Л.О. Рекреационно-туристические возможности развития молодого города Причерноморья	132
37	Моргунова О.В. Особенности формирования и функционирования системы рыбного прудового хозяйства	134
40	Моштакова Н.В. Деякі особливості географії культури (на прикладі Луганської області)	136
41	Олійник Т., Белюсова Н.В. Загальна характеристика захворюваності у Марківському районі Луганської області	138
42	Паньків Н.М. Транспортна інфраструктура гірських районів львівської області	140
45	Пилипенко Г.П., Суворовська О.Л. Ризики при інтенсифікації використання агроландшафтів	142
47	Початков А.А. Динамика и территориальные различия автодорожной сети Воронежской области	143
48	Пуригина Ю. Територіальні й структурні особливості стану здоров'я населення Луганської області	146
50	Руніца О.І. Санаторно-курортна мережа регіону та її дослідження (на прикладі Тернопільської області)	147
53	Савюк О.Ю. Суспільно-географічні аспекти вимірювання та аналізу якості життя сільського населення Одеського регіону	149
55	Сажнева Н.М., Сажнев М.Л., Арсененко А.І., Орловська Т.О., Сорокіна Ц.В. Передумови розвитку рекреації в Україні в ХХ столітті	151
58	Сердюк А.М. Ринкова інфраструктура в системі агропромислового виробництва	154
60	Слоньова Т.І., Чикіна Ю.Ю. Місце і роль обласного центру у суспільно-географічному комплексі Луганщини	155
61	Тітенко З.В. Суспільно-географічні підходи до адміністративного реформування на рівні сільських територіальних громад	157
66	Холявчук Д.І. Природне різноманіття долини середнього Дністра як передумова рекреаційної діяльності	159
69	Шевченко М. Некоторые аспекты инновационного процесса в хозяйственном комплексе Луганской области	161
	Ширшов А.Ф. Эколого-географические проблемы железнодорожного транспорта Волгоградской области	162
71	Яворська В.В. Особливості впливу статтево-вікової структури населення на формування геодемографічних процесів регіону	164
74	Янковська Л.В. Гідрологічні заповідні об'єкти Тернопільської області та їх рекреаційне значення	166
76	Яснок Т.Є. Суспільно-географічні основи інтегрального вивчення паливно-енергетичного комплексу України	169
79	Гавриленко О.П. Промислові геотехсистеми лісостепу України та шляхи їх оптимізації	171
81	IV. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ	
84	Бурлаченко К.В., Слоньова Т.І. Освітній комплекс Луганщини за 70 років розвитку: динамічні та структурні зміни	175
87	Гринюк Т.А., Буткалюк К.О. Педагогічні кадри у світовому освітньому середовищі і функціонування ринку праці	177
89	Ештокин А.Н. Обработка угловых измерений в замкнутом геодезическом ходе с помощью электронных таблиц Microsoft Excel	179
90	Михайлова Н.М. Екологічне виховання школярів як складова роботи гуртків еколого-натуралістичного напрямку при географічному пізнанні рідного краю	183
91		

Сорокина Г.А. Экологическое образование специалистов сферы туризма как составная часть их специальной подготовки	184
Ступникова А.Д. Практические работы как средство формирования ключевых компетенций учащихся	185
Тімець О.В. Сучасні тенденції розвитку географічної освіти в зарубіжжі	187
Трегубенко О.М. Про необхідність історико-педагогічного аналізу розвитку географічної освіти в Україні ..	189
Филипенко Т.А. Применение проектных технологий на уроках географии	189
Часнікова О.В. Організаційно-педагогічні умови розвитку фахової компетентності з основ економіки вчителів географії в післядипломній освіті	191
Шевчук С.М. Географічне джерелознавство	194

—
П
—

діагностичною ознакою, що дає змогу відрізнити чорноземи звичайні від інших підтипів. В чорноземах південних потужність гумусових горизонтів ще менша, а рівень залягання карбонатів ще більш «піднятий». У мікроморфологічному відношенні ґрунти характеризуються складною агрегованістю, переважанням темних зрібних згусткових мікроформ гумусу. В ґрунтах підвищується частка губчастого матеріалу і зменшується відповідно частка рослинних рештків, в карбонатному профілі переважає мікрокристалічний кальцит.

Всі ці ознаки говорять про значне діагностичне значення мікроморфологічного аналізу, але тільки у поєднанні з морфологічним методом.

Література

1. Белова Н.А. Экология, микроморфология, антропогенез лесных почв степной зоны Украины. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1997, 264 с.
2. Веклич М.Ф., Матвишина Ж.Н., Медведев В.В., Сиренко Н.А., Федоров К.Н. Методика палеопедагогических исследований. – К.: Наук. думка, 1979. – 272 с.
3. Герасимова М.И., Губин С.В., Шоба С.А. Микроморфология почв природных зон СССР // Информационно-справочные материалы. – Пушкино: 1992. – 200 с.
4. Гнатенко О.Ф., Капштик М.В., Петренко Л.Р., Вітвицький С.В. Ґрунтознавство з основами геології: Навчальний посібник. К.: Оранта – 2005. – 648 с.
5. Гудзь В.П., Лісовал А.П., Андрієнко В.О., Рибак М.Ф. Землеробство з основами ґрунтознавства і агрохімії: Підручник. За редакцією В.П. Гудзя. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 408 с.
6. Зонн С.В., Травлев А.П. Географо-генетические аспекты почвообразования, эволюции и охраны почв. – К.: Наук. думка, 1989. – 216 с.
7. Матвишина Ж.Н. Микроморфология плейстоценовых почв Украины. – К.: Наук. думка, 1982. – 144 с.
8. Назаренко І.І., Польчина С.М., Дмитрук Ю.М., Смага І.С., Нікорич В.А. Ґрунтознавство з основами геології: Підручник. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 504 с.

О.О. Кисельова, доц., к. г. н.

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЯРУЖНОЇ ЕРОЗІЇ НА ДОНЕЦЬКОМУ КРЯЖІ

Рельєф північної окраїни Донецького кряжа в основних своїх рисах зумовлений флювіальними процесами, що відбувалися після останнього відступу палеогенового моря на різній за структурою та літологією корінній основі. На суші, що звільнилася від моря, водні потоки північного спрямування, зумовленого первинним нахилом поверхні, створили нестійку гідрографічну мережу. Ця мережа в південній зоні окраїни після знесення палеогенового чохла стала незгодженою зі структурами палеозою, що відслонилися в процесі денудації на підвищеній частині Кряжа і наклали відбиток на рельєф досліджуваної території, що досліджується. Прикладом цього можуть бути антецедентні ділянки річкових долин та балок, що спостерігаються в області поширення відкритого карбону.

Виникнення таких ланок ерозійної мережі, як улоговини та ложини, не можна віднести лише на рахунок еродуючої діяльності текучих вод. Поява їх була зумовлена вибірковою денудацією, наслідком якої було, по-перше, утворення пониззів, в яких могли концентруватися водостоки, по-друге, формування покривної породи.

Давня ерозійна мережа на північному схилі Донецького кряжа значно поширена. Вона представлена долинами малих річок та численними розгалуженими балками, що врізані в корінні породи на великі глибини. Поширення їх настільки велике, що вони визначають характер рельєфу всієї території.

Сучасна ерозійна мережа приурочена переважно до давньої і перебуває з нею в певних співвідношеннях.

Для виникнення і розвитку сучасних ерозійних процесів, як відомо, необхідне сполучення таких природних факторів, як наявність схилів певної крутизни (вище критичної у 2°), сприятливі умови інсоляції на схилах різної експозиції, достатня потужність покривних відкладів. Ці основні вимоги і забезпечує давня ерозійна мережа.

Підсиленню ерозійних процесів (а часто-густо і їх виникненню) сприяє зміна умов поверхневого стоку, що викликана порушенням цілісності дернового покриву.

На частині Донецького кряжа суцільний дерновий покрив відсутній через виходи корінних порід на денну поверхню. Кам'янисто-щебнисті ґрунти, розвинуті на цих ділянках, слабо затримують поверхневий стік, і в той же час їм притаманні властивості сильної протиерозійної стійкості. Тому головна руйнівна сила стокової води проявляється на нижніх ділянках схилів, де залягають делювіальні відклади, представлені глинистими та супіщаними породами.

Різноманіття розмивів, хід та інтенсивність їх розвитку залежать від характеру корінних порід, потужності та будови покривних відкладень.

Якщо корінні породи виходять на поверхню, набуває значення їх безпосередня протієрозійна стійкість. Перекриті покривними утвореннями, вони відіграють опосередковану, але не менш важливу роль, тому що є одним із джерел формування останніх.

Морфологічні ознаки ярів є похідними від геологічної будови, рельєфу, кліматичних та інших природних передумов.

Яри в корінних породах в більшості прямолінійні, якщо їх звивини не зумовлені тектонічною структурою. У пухких покривних породах яри набувають звивистості, що пояснюється більшою здатністю породи до розмиву водними потоками.

Довжина яру залежить від довжини схилу, на якому він розвивається. В умовах Донецького кряжа, де розчленованість сягає великих значень, схили мають довжину порядку 1,5-3,0 км. Найбільші яри регресивною ерозією врізуються у схили до 1/3 його довжини. Середні та дрібні яри приурочені до нижніх частин схилів, де найбільш сприятливі умови для розмиву: великі похливи, більша маса рухомої воли, більша товща покривної породи тощо.

Ширина ярів визначається двома факторами: геологічною структурою та літологією порід, що складають схил. Яри, закладені за простяганням порід, відзначаються більшою шириною, яка ще збільшується у разі, коли яр закладений у породах, що легко піддаються розмиву, обвалюванню, осипанню. Ширина ярів, закладених вхрест простягання корінних порід, ще більше залежить від літологічного фактора.

У пісковиках яр характеризується незначною шириною і має більш-менш чітку бровку, зате у сланцях та крейді у нього формуються пологі схили, що непомітно переходять у схил долини або балки.

Яри Донецького кряжа через специфічні умови не вирізняються значними глибинами. В умовах ЦЧО більшість з них можна було б віднести до водоріч та проміч (Лидов, Николаевская, 1950; Арманд, 1972), але через повздовжній профіль, що не збігається з профілем схилу, їх треба все ж відносити до справжніх ярів.

Глибина ярів зумовлена літологією корінних порід ложа яра, геодинамічними процесами, що відбуваються як на його схилах, так і у верхній, потужнішою тимчасового водного потоку, що виносить продукти обвалювання та осипання.

Симетричність поперечного профілю яра залежить, у першу чергу, від порід, що відслонюються на його схилах. За літологічної неоднорідності порід форма поперечного профілю буде визначатися стійкістю цих порід проти руйнування. В моделюванні поперечного профілю яра в однорідній породі (наприклад, у крейді) визначальну роль буде відігравати інсоляція на схилах, експонованих по-різному. На інсольованих крейдових схилах в умовах сильної тріщинуватості і майже повної відсутності рослинності порода легко руйнується, і схил стає значно вологішим за протилежний, затінений. Меншого значення набуває інсоляція для піщаних схилів, або схилів, складених лесоподібними суглинками.

Розвантаження ґрунтових вод на схилі, складеному суглинками, активізує такі процеси, як обвалювання, зсуви ґрунтових мас, що суттєво змінює форму яра.

Повздовжній профіль яра безпосередньо пов'язаний із геологічною будовою схилу, в якій він врізаний. При перетинанні порід підвищеної стійкості проти ерозії профіль набуває ступінчастого характеру.

Цікаво простежити зміни в морфології яра, що закладений вхрест простягання порід і послідовно врізується в суглинки, піщаники, сланці. Повздовжній профіль від вершини до пониззя змінюється наступним чином: у сланцях він увігнутий, потім після значного уступу в пісковнику стає опуклим, нерівним, у суглинках набуває увігнутої форми. Поперечний профіль упродовж усього яра також неодноразово змінюється.

Яри на схилах балок або в корінних берегах річкових долин часто своїми верхівками врізані в пухку покривну породу (алевропеліти), тому їх вершини мають досить ономанітну форму і параметри, що відповідають розмірам яра. В основному, це обвальні-осипні овальні вершини (іноді округлі), з круглою задньою стінкою і невеличким пагорбком обвальні-осипного матеріалу під нею. Вже у верхній частині яра відслонюється корінна порода, що надає яру індивідуального вигляду.

Яри, що розвиваються у сланцях, як правило, невеликі, рідко перевищують у довжину 30-40 м при ширині 1,5-3,0 м та глибині 0,7-0,9 м. Бровки ярів нечіткі, їх схили непомітно переходять у схили балок або в круті корінні схили річкової долини. Осипні схили рідко бувають задерновані у верхній частині, внизу осипи обох схилів зливаються і підкреслюють гальвег яра, або, вкриті рослинністю, нівелюють його. Явище осипання спостерігаються і у вершині яру, що має овальну, округлу, або, рідше, трикутну форму.

Донні яри, що врізані у балки, дощини, улоговини, знаходяться в інших гідрогеологічних умовах порівняно з береговими та вершинними ярами. Але залежність від геологічного фактору в усіх типах ярів проявляється однаково.

Довжина донних ярів залежить від довжини пониззів, в яких вони розвиваються, від віку ерозійних утворень тощо. У такій же залежності перебувають і інші параметри ярів: глибина і ширина. Конуси виносу в донних ярах не утворюються, весь матеріал виноситься у більш крупну балку, річкову долину або штучну водойму. Конфігурація донних ярів у плані в загальних рисах повторює обриси балок, але відрізняється більшою спрямованістю.

Різноманітність геологічної будови Донецького кряжа ускладнюється диференційованим тектонічним режимом цієї території. Через ці обставини в різних районах ерозійні процеси розвиваються по-різному. Суттєві відмінності в морфології ерозійних утворень свідчать про різницю в умовах їх утворення та інтенсивності розвитку, а відтак, і значимості в загальному ході розвитку рельєфу.